

Јелена М. Павловић Јовановић¹

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Центар за проучавање језика и књижевности

РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА ХРАНЕ У ЗБОРНИЦИМА ЗАКОНА И УРЕДАБА ЗА КНЕЖЕВИНУ СРБИЈУ ИЗ ПЕТЕ ДЕЦЕНИЈЕ 19. ВЕКА²

У раду се бавимо анализом неких језичких и културолошких аспеката репрезентације хране у *Зборницима закона, уредба и уредбених указа за Кнежевину Србију* из 1840, 1845. и 1847. године. Анализи се приступа са аспеката историјске анализе дискурса и ширег културолошког проучавања хране. Утврђено је да у прегледаним документима храна има маргинални статус. Разликују се основна храна, која се састоји од хлеба и прилога, и луксузна храна. Статус луксузне хране посебно се огледа у присуству лексема страног порекла у списковима намирница. Издвојена су три типа дискурса о храни: (а) економски дискурс; (б) дискурс државе као заштитника становништва и (в) медицински дискурс. Дискурс који управља другим дискурсима јесте дискурс државе као заштитника. Држава штити изворе хране, а посебно се издваја заштита сиромашних становника. Дискурс државе као заштитника надређен је и медицинском дискурсу. Медицински дискурс је најизраженији у *Уредби за карантинне и пограничне саспанке*, у којој карантинским уређењем доминира Фишлеова *анксиозност сваштоједа*. Држава се метафорички схвата као тело, а карантин је граничник у коме се проверава да ли је одређена храна носилац кухње заразе.

Кључне речи: храна, 19. век, историјска анализа дискурса, правни стил, анксиозност сваштоједа

1. УВОД

1.1. ЦИЉ РАДА

Циљ рада је испитивање језичке и културолошке репрезентације хране у *Зборницима закона, уредба и уредбених указа за Кнежевину Србију* из 1840, 1845. и 1847. године. *Зборници* обухватају 240 законских прописа донетих од децембра 1838. до краја 1846. године. Одабрали смо овај корпус из два разлога: (а) ради се о првим званично штампаним законским прописима у Кнежевини Србији и (б) ради се о периоду

1 jeca.pavlovic.krusevac88@gmail.com, jelena.pavlovic@filum.kg.ac.rs

2 Рад је настао у оквиру пројекта *Динамика стуркутура савременој српској језика* (178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја. Рад је у изводу штампан у оквиру књиге резимеа са Округлог стола *Брендони јела и њића* (Крагујевац – Топола, 27. октобар 2019. године), одржаног у оквиру XIV међународног научног скупа *Српски језик, књижевности, уметности*.

када је законска регулатива везана за храну имала маргинални статус. У раду ћемо комбиновати методе историјске анализе дискурса са ширим културолошким проучавањима хране.

1. 2. ХРАНА У ОКВИРУ СТУДИЈА КУЛТУРЕ

Храна је једна од најважнијих чињеница људског живота – она је „*učestvovala, a to čini i danas, u spajanju i razdvajanju unutrašnjeg i spoljašnjeg, privatnog i javnog, pojedinca i zajednice, ženskog i muškog, prirode i kulture*” (Ђорђевић 2004: 14–16). Још је Херберт Спенсер наглашавао њену повезаност са друштвеном неједнакошћу (Дувњак, Балетић 2017: 241).

Синди Минц у тексту „Храна, друштвеност и шећер” истиче да је у основи традиционалне људске исхране оброк који се састоји од сложених угљених хидрата и додатка, који служи да побољша укус. Основна храна често постаје синоним за сву храну (Минц 2004: 292–296). Основна храна налази се у центру људске исхране и она је доступна сиромашнијим слојевима, који на њој преживљавају. Додаци служе да би се побољшао укус угљеном хидрату и они се налазе на периферији исхране (Минц 2004: 295–296).

У темељу приступа Клода Фишлеа јесу *парадокс сваштоједга, принцип инкорпорације и конструкција и ограничење личности (self-a)*, што се постиже уз заштитну меру *гађења* (Фишле 2004: 181–182). С једне стране, сваштојед је у сталном страху од разноврсности хране и плаши се отрова који може постојати у непознатој храни. С друге стране, он је и биће радозналост духа (Фишле 2004: 184). Овај парадокс испољава се у сталној напетости између потребе да се проба нешто ново и страха од непознатог и болести (Ђорђевић 2004: 33–34; Фишле 2004: 182–186). Принцип инкорпорације означава процес преласка хране из спољашњег света у наш организам и процес сједињавања хране са нашим бићем (Ђорђевић 2004: 34–35; Фишле 2004: 186–191). Механизам гађења штити нас од уношења опасних супстанци у организам, а уста су место где се врши провера намирица (Фишле 2004: 191–198). Уста су „*’pogranična postaja’, poslednja prepreka između spoljašnjeg sveta i našeg unutrašnjeg sveta*” (Розен 2004: 211).

1.3. ХРАНА У СРБИЈИ У 19. ВЕКУ

Храна припада и сфери приватног и сфери јавног: „Храна је истовремено део јавног и приватног простора, она их међусобно спаја (набавка намирица на пијацама, објављивање разних књига с рецепти-ма, куvara), али их често и разграничава.” (Костић 2006: 385). Досадашња проучавања хране у Србији у 19. веку везују се, колико је нама познато, углавном за приватни простор (в. на пример, Костић 2006; Чолак-Антић 2004).

На основу литературе може се говорити о два опречна статуса хране у Србији у 19. веку: (а) једноставна свакодневна исхрана на селу, где се свечана храна износи само за време празника и где храна има и снажну ритуалну улогу (в. Прошић-Дворнић 2004: 315–339); (б) луксузна и разноврсна храна, која је била доступна градском становништву и која је често садржала намирнице страног порекла (Костић 2006: 394–401; Чолак-Антић 2004: 342–349).

На разноврсност хране у Србији у 19. веку утицало је и то што је Србија била још увек део Отоманске империје. Поред турског утицаја, снажан утицај на конзумацију хране у Србији у 19. веку имала је Аустроугарска монархија (Зиројевић 2005: 233; Костић 2006: 394–397). Олга Зиројевић детаљно пише о храни и пићу у Србији после турских освајања. Она помиње различите врсте намирница које су се користиле у Србији: житарице, поврће, воће, сточни фонд, рибу, масноће, млечне производе, зачине и слаткише (Зиројевић 2005: 233–251).

Што се тиче досадашњег проучавања хране овог периода, поменићемо неке од важнијих радова³. Велимир Михајловић у чланку „Из наше кулинарује” осврће се на етимолошке, етнографске и шире културне аспекте појединих кулинарских термина у српском језику (Михајловић 1980: 7–24). Герхард и Светлана Ресел у раду „Европска кулинарска терминологија у српској култури 19. века” анализирају лексичке и културолошке аспекте у називима јела у кувару Катарине Поповић Мицине. Посебно се осврћу на позајмљенице и на аустроугарске утицаје на кулинарску лексику (Ресел, Ресел 2010: 203–214). Андреј Стојановић у раду „Први српски штампани кувар – поглед у историјску гастрономију” издваја неке језичке и стилске особине *Српског куvara* Јеротеја Драгановића из 1855. године. Нагласак је на анализи лексичког слоја (Стојановић 2019: 68–78).

2. ОПШТА ЗАПАЖАЊА И ПРЕГЛЕД ГРАЂЕ

2.1. ОПШТА ЗАПАЖАЊА О СТАТУСУ ХРАНЕ У КОРПУСУ

У проучаваном корпусу храна има маргинални статус. У периоду када настаје модерна српска држава, када треба донети прве законе и уредити државну управу, остаје мало простора за регулисање статуса хране. Статус хране се регулише када се она налази у јавном простору као што су тргови, пијаце, ђумруци, карантин итд.

О маргиналном статусу хране посредно говори и њено експлицитно помињање у називу малог броја докумената. Поред тога, помиње се и у једном броју докумената који су посвећени регулисању других области (војске, болнице, карантина итд.).

3 О досадашњим лингвистичким проучавањима хране в. Радоњић 2017: 3–10, као и ту наведену библиографију.

2.2. ПРЕГЛЕД ГРАЂЕ

У овом делу представићемо најзначајнија места у корпусу у којима се помиње храна. Доносимо само дуже спискове хране у оквиру двају докумената: *Уредбе за каранџин и њојранични сасџанак* и *Каранџинске џарифе*. У осталим документима храна се углавном помиње само спорадично, и то обично као општа реч са фонетизмом из народног језика. Ортографски се јавља у ликовима *раана* (на пример, Зборник 1840: 61, 215; Зборник 1845: 197), *рана* (на пример, Зборник 1847: 10) или *р' ана* (на пример, Зборник 1847: 185).

Храна је у *Уредби за каранџин и њојранични сасџанак* подведена под категорију *есџаја*, а у оквиру њега издвајају се категорије *одвећ њодозриџелне* – *њодозриџелне* – *нењодозриџелне*, односно *оџров ѓримајуће* – *оџров неѓримајуће сџвари* (Уредба (29) 1841/45: 87, чл. 55). У групи *одвећ њодозриџелних сџвари* нема хране, али у њој се налази „свако за естиво нужно или усобичаено метално, земляно, стаклено или дрвено посуђе” (Уредба (29) 1841/45: 88), као и „друго остало посуђе за куйну” (Уредба (29) 1841/45: 89). У *њодозриџелне сџвари* убрјајају се *со у круџицама* (Уредба (29) 1841/45: 89) и животиње, у које спадају „[с]вако живо, заклато, убиено живинче, питомо и дивлџ, јашећи и теглећи конџи, волови, биволице, мазге и магарџи” (Уредба (29) 1841/45: 90), даље и „[с]вакојака топљна, у судовима налазећа се масть, тако и лой и сирџ” (Уредба (29) 1841/45: 91).

Нењодозриџелне сџвари су оне код којих не постоји директан контакт између човека и робе. У ову групу издвајају се различити типови хране и пића (Уредба (29) 1841/45: 92–93):

(а) душно пиће: вино, ракија одџ ране (комовица, шљивовица), румџ, арракџ, ликерџ, пиво, клукџ, јабуковача, винска киселица;

(б) различне минералне киселине и свако сирџе, у оцату или сирџету потопљни и сачувани плодови (маслинке, краставџи, капре), мариниране рибе (на пример, егулџ);

(в) свако мастно и еџерическо улџ (зейтинџ или маслино улџ, улџ од мака, улџ од ланеногџ или кудельногџ семена, улџ од репице, од ораа, бадема, бергамотта, руже, метвице, дарчина итд.);

(г) свако у шећеру или меду кувано воће, слатко или маџжунџ, пекмеџ, сирупџ;

(д) морске остриге и шкољке, насолџне, мариниране, надимлџне и суве рибе, сарделџ и харинге, пастрмке, младице, моруне, свакојаке морске рибе, насолџно и суво месо (као свињско), овџија, козија и говеђа пастрма;

(е) свако пресно и суво воће (јабуке, крушке, шљиве, трешње, каџйсије, брескве, поморандже, лимунови, дгунџ, шипџи, лубенице, динџ, урме, грожђе, ситно и крупно суво грожђе, ораси, лешњиџи, бадемџ, тамаринда, какао, кафа, жирџ итд.);

(ж) сваки род ранне, вариво и зрно (пшеница, раџж, ечамџ, овасџ, кукуруџж, пиринаџж, ситна проја или просо, ланено или кудельно семе,

ельда, сочиво, грашакъ, пасуль, бобъ), свако брашно (као пшенично и кукурузно), крупица;

(з) свако зелъ и зеленъ свака (артишоки, карвиол, кель, купусъ пресанъ и кисео, репа, црвени и модри патлицани, краставцы, тикве, бундеве или лудае, лук белый и црный, прасъ, крумпиръ итд.).

Видимо да се у оквиру кровног термина *храна* издвајају следеће парадигматске групе: *пиће, минералне киселине и сирће, уље, слашки производи, риба, морски њлодови и месо, воће, жишарице, вариво и храна у зрну, зеље и зелен*. Видимо да је категорија поврћа подељена између *варива, зрна, зеља и зелени*.

Детаљан списак хране која се увози налази се и у *Карантинској шарифи*. Из њега сазнајемо да су карантинској такси биле подложне (Карантинска тарифа (75) 1843/45: 277–286):

(а) „ствари неподозрителне или кужны отров непримаюће”: алва, бадемъ, бешике одъ моруне, биберь, бобъ, бостанъ (лубенице, динъ), брашно свакояко, вариво (пасуль, бобъ, сочиво, грашакъ), вино, воће свакояко (трешнъ, вишнъ, кайсіе, брескве, гунъ, ябуке, крушке, шљиве, мушмуле, ораси, лъшницы, кестенъ, грожђе, ягоде), гљиве, грожђе суво, ситно и крупно, жиръ, жито (пшеница, ечамъ, овасъ, кукурузъ), зелъ или поврће свакояко (купусъ, кель, мрква), зейтинъ или уль свакояко, икра одъ сваке рибе (айваръ), какао, карамфићъ, кафа, квирцови (зачини), кимъ, кокусъ, лимунови (воће), лукъ бълый, црный, морскій, маџунъ (или сладко свакояко), месо свакояко пресно, суво, услољно, медъ, мушкаты ора или орашчићи, наръ (или шипцы), олай (уль), остриге (морске шкољке), паприке, печурке, пириначъ, пиће (вино, ракія, пиво, ябуковача), рана свакояка (види жито), рацы (ракови), риба свакояка, семена чиста свакояка, сиръ, сирће или оцатъ, сланина, смокве, урме, циметъ (или дарчинъ, кора), чоколада, шафранъ, шербетъ, шећеръ, ягоде (малине, воће);

(б) „ствари подозрителне или кужный отров примаюће”: семена коя се чистити морау, яя.

Овај преглед најважнијих помињања хране у *Зборницима закона, уредба и уредбених указа* у складу је са приказом хране који се доноси у Зиројевић 2005. О луксузном статусу хране говоре лексеме страног порекла (на пример, *чоколада, какао, кокус* итд.).

3. АНАЛИЗА И ДИСКУСИЈА

3.1. ОСНОВНА ХРАНА И ЛУКСУЗНА ХРАНА

Спискове основне хране налазимо у законским прописима који се баве питањима уређења војске и школа: „**На раану; као месо, соо и проч.** сви вообще нижи чиновни пріймат’ ће месечно по 3 цванцька. Осимъ овогъ добыят’ ће свакиј войникъ нижегъ реда на пограничној

стражи **едну оку брашна кукурузногъ**, а у Гарнизону **едну оку лъба** на данъ [...].” (Устројеније V 1839/40: 62).

Као што наводи Синди Минц (в. одељак 1.2), основна храна у традиционалним друштвима је скробна храна. То лепо илуструју примери из *Зборника закона и уредбених указа*. На пример, у *Устројенију гарнизоне војске* војници на пограничној стражи добијају *кукурузно брашно*, а војници у гарнизону *хлеб*. Хлеб је основна храна коју држава обезбеђује категоријама становништва о којима брине. О томе сведочи једна реченица из *Устројенија гарнизоне војске*, у којој се на списковима основних потреба војника налазе лексеме *рана, брашно и лебац*: **„Све потребе войника, као новце на раану, плату, брашно, лъбацъ и дрва приймаѣ ротный Командиръ одъ Окружногъ Казначейства.”** (Устројеније V 1839/40: 62). У *Устројенију гарнизонаѣ војинства* војницима се даје **„по една ока леба на 1 данъ, и по 3 цванцыка месечно у име ране, одкуда ће месо, со’ и проче себи за рану набавляти.”** (Устројеније (1) 1845/47: 10). Овде се као основна храна издвајају *леб, месо* и *со*. Повлашћени статус имају бели хлеб и земичке, које се, као боља храна, дају болесницима у војној болници: „Лъбъ шпитальскій треба да буде **одъ бългога брашна**, ни одавно печенъ, нити пакъ врућъ. Кадъ шпитальскій Лъкаръ за нуждно нађе, дава’ ће се болестницима у мѣсто леба **земичке.**” (Устројеније (89) (Пр.) 1844/47).

Често се из врсте оброка које поједине категорије добијају може видети да они нису довољни, те се из овога може посредно закључити о постојању скривене глади у Кнежевини Србији. Тако *ајсеници* добијају „кадъ се мрси, по 1. оку лъба и по 25 драмâ меса съ бунгуромъ, а кадъ є постъ по 1. оку лъба и 25 драмâ варива, осимъ тога и 4 драма соли” (Уредба (50) 1842/45: 180). Главна храна је *хлеб уз бунтур*, а прилог је или *месо* или *вариво*, у зависности од тога да ли је време поста или не. Да је ова количина хране недовољна, и експлицитно је истакнуто у мотивацији за доношење једног указа из 1844. године: „Поводомъ тимъ, **што є искуствомъ доказано, да рана, опредѣлена 1 членомъ Уредбе одъ 8. Априла 1842. В. № 461/С. № 397. се на радъ употреблюю, не довољна за люде, кои раде**, нашли смо за добро истый членъ помену-те уредбе преиначити [...].” (Уредбени додатак (91) (Пр.) 1844/45: 360). Количина хране је повећана на „кадъ се мрси, по едну оку леба и 50. драма меса съ бунгуромъ, а, кадъ се пости, по едну оку леба съ 50. драма варива; осимъ тога и четири драма соли.” (Уредбени додатак (91) (Пр.) 1844/45: 360).

О луксузној храни се углавном не говори директно, већ се о њој може закључити посредно преко спискова хране који улазе у земљу. Тако, на пример, у *Уредби за карантинне и пограничне сасѣанке* налази-мо спискове хране, из којих можемо закључити о разноликости укуса, која је била доступна, највероватније, вишим слојевима становништва (в. одељак 2).

Као луксузна храна посебно се издваја месо. Сама чињеница да је у корпусу *Указ о касапницима* један од ретких законских прописа посвећен храни говори о посебном статусу меса. Даље, на то указује уводни део овог указа, у коме се истиче да се уредба доноси да би становништво имало месо од *здраве и дебеле стоке* (Указ 1 (Пр.) 1839/1840: 219). Статус луксузне хране, према набрајању у уводном делу документа, имају *говеђе, овције, јајнеће и грује стоке месо* (Указ 1 (Пр.) 1839/1840: 219). Истиче се да *свињеће месо* има статус обичне хране пошто њега, поред касапа, могу *крчмити* и други становници (Указ 1 (Пр.) 1839/1840: 219). Такође, прави се и разлика између *меса*, чија је продаја регулисана *Указом о касапницима*, и *осталих*, који се не сматрају луксузном храном: „*Ноје, циџерице, љаве, слезине и осталих* гробъ неспадају у таксу, но ове може Касапинъ, како се съ кимъ погоди, продавати.” (Указ 1 (Пр.) 1839/1840: 224); „Касапину е слободно *коже, лой, ројове, ноје и остале осталике* на касапници потрошене стоке, кому оће продавати, пошто се кадъ съ кимъ погоди.” (Указ 1 (Пр.) 1839/1840: 226).

3.2. ТИПОВИ ДИСКУРСА О ХРАНИ

3.2.1. ЕКОНОМСКИ ДИСКУРС

Доминантан дискурс везан за одредбе о храни јесте економски дискурс. Он се налази у документима у којима законодавац регулише економске односе у земљи, и то тако што: контролише просторе који служе за обезбеђивање, продају, припрему и служење хране (Указ VI 1839/40: 67–68; Уредба X 1839/40: 87–93; Указ 1 (Пр.) 1839/1840: 219; Уредба XVII 1839/40: 120; Уредба XXVIII 1840/40: 205–209; Уредба (56) 1842/45: 192–1940; Уредба (78) (Пр.) 1840/47: 159); омогућава да места која служе да обезбеде храну буду гаранција приликом давања зајма⁴ (Уредба XVI 1839/40: 117; Додатак (61) 1843/45: 203); дозвољава продају одређених артикала појединим категоријама људи⁵ и штити њихове интересе; регулише цене на царинама (Указ 9. (Пр.) 1839/40: 235; Предписаније (3) 1840/45: 3; Уредба (79) (Пр.) 1840/47: 159) и томе слично.

Мотивација за доношење прописа експлицитно се наводи у уводним деловима докумената и исказана је циљном или узрочном зависном клаузом, односно глаголским прилозима. Уводна мотивација дата је обично по формули побуда + законска одлука + циљ који се жели постићи: „**Имајући предъ очима ползу Отчества нашега, и старуюћи се о благостоянію народа Србскогъ**, мы смо за добро нашли нека благодѣянія, као што су касапнице, кантаръ, механе, жировнице, алие,

4 У *Уредби за зајам из Правителствене касе* истиче се „у земляма, као: нывама, ливадама, воћняку сигурность е найвећа” (Уредба XVI 1839/40: 117).

5 На пример, меанције могу *куповати живу стоку и продавати месо кувано и печено* (Указ 1 (Пр.) 1839/1840: 220).

скорозаведене риболовне аренде, Обштинама уступити, на тај конацъ, да бы оне, одтуда своје Обштинске потребе подмиривати, и потребна заведенія подизати могле” (Уредба XXVIII 1840/40: 205).

У *Уредби о држању њанађура* јасно се истиче, коришћењем израза *бити дужан* и адвербијалном одредбом *под казни плаћања глобе и изгубљена стоке*, да је држава та која контролише проток новца добијеног од хране (и извора хране) у јавном простору: „Продавателњи и купци живе стоке дужни су подъ казни плаћања глобе и изгубљена продате стоке, пазаръ свой являтя Коммиссару панађура, примати о томъ тескере и плаћати за ове у чл. 13 одређене таксе.” (Уредба X 1839/40: 89).

Примат економског дискурса истакнут је у самом називу *Карантинске тарифе* (Карантинска тарифа (75) 1843/45: 277–286). Азбучни списак ствари које се тарифирају налази се у табели под називом *сѣвари нейогозришелне или кужни ошров нейримајуће* (Карантинска тарифа (75) 1843/45: 277–286). Економски дискурс, као примаран, експлицитно је истакнут и у *Уредби и тарифи кантарине и визиринае*. У њој се регулише наплаћивање кантарине и визиринае за *со, јечам, њасуљ, брашно, њиће и сирће* (Уредба и тарифа (60) 1846/47: 127–130).

Оно што може бити јаче од економских мотива јесте потреба да се штите религијске норме. Тако, на пример, *Уредба за свешковане недеље и њразника* садржи одредбе у којима се забрањује рад на пољу и продаја робе. У списку артикала чија се продаја забрањује налази се и брашно: „Забранюесе у свету Неделю довозити на колы у варошь или икуда дрва, грађу, брашно ил’ друго што на пазаръ.” (Уредба XV 1839/40: 114).

3.2.2. ДИСКУРС ДРЖАВЕ КАО ЗАШТИТНИКА

Дискурс државе као заштитника има порекло у правним порецима који се у 17. и 18. веку развијају у Европи, а који ће у 19. веку послужити као основ за развој правног система у Србији. Тежи се томе да закони буду засновани на рационалности, а државни апарат има улогу да надгледа и контролише народ, коме треба дисциплина (Јовановић 2006: 54–59). Овај принцип види се и у прописима везаним за храну, а нарочито је видљив у преамбулама закона где се доноси мотивација за доношење прописа.

Дискурс државе као заштитника најједноставније се испољава кроз синтагму *новац на рану* или *новац на рану и њлашу*. Држава се стара за обезбеђивање минималних средстава за исхрану одређених категорија становника као што су војници (Устројеније V 1839/40, чл. 23, чл. 24, чл. 25, чл. 39; Устројеније (1) 1845/47: 5, чл. 10, чл. 17, чл. 24, чл. 32, чл. 33) и затвореници (Уредба (50) 1842/45: 180–182; Уредбени додаток (91) (Пр.) 1844/45: 360).

Држава штити и изворе хране: строго забрањује сечу *родне њоре* и *жирородне њоре* (Уредба XII 1839/40, чл. 13 и чл. 14; Уредба (3) 1845/47: 29–32); забрањује лов јелена и кошута, а лов других животиња ограни-

чава (Предписаније (7) 1840/45: 6); забрањује тровање рибе (Предписаније (10) 1840/45: 11) итд. Члан у коме се истиче забрана сечења родне горе дат је у виду веома строге забране према формули *ко се усуди + квалификатор + дело → казна*: „Свакій онай, бью онъ кому драго, кой се усуди безъ дозволенія надлежне Власти у комъ было случаю, родну гору съћи, подлежати ће одговору и каштиги, по соразмѣрју починѣне штете.” (Уредба XII 1839/40: 103).

Некад држава може наступити као заштитник економских интереса народа. На пример, у том смислу треба сагледати уредбу у којој се укида обавеза да народ даје храну у општинске кошеве (Указ (84) (Пр.) 1842/45: 352). То показује и мотивација за доношење овог прописа: „Поводомъ тимъ, што су ми Депутирци ове последнѣ скупштине народне жалбу изјавили, **да є народу нашемъ даванѣ у обштинске кошеве ране [...] теретно, а и са штетомъ скопчано**, я самъ се, **имаюћи свагда олакшицу и ползу народну у виду**, побуђенымъ нашао [...] да се напоменутый Указъ Намѣстничества обезснѣжи, и потоме узиманѣ оне ране у кошеве обштинске за садъ прекине.” (Указ (84) (Пр.) 1842/45: 352). Ради се о указу донетом на самом почетку владавине Уставобранитеља, који ставља ван снаге указ донет за време Михаила Обреновића.

Држава, да би заштитила сиротињу, спречава доношење неких прописа. На пример, забрањује давање клања свиња под аренду: „[...] што се кланѣ дебелы свиня за извозну масть не може подѣ Уреданѣ годишнѣ закупѣ давати, а аренда на кланѣ само они свиня, одѣ кои ће месо, обично са сланиномъ, по сву годину на мало сече и продае, колико бы съ єдне стране мало умноженію обштински прихода приносило, толико бы безъ сваке сумњѣ свинско месо **на новыи тереть сиротинѣ, коя се нѣмъ много рани**, поскупило.” (Уредба (52) 1846/47: 117–118).

Држава штити сирочад да њихови стараоци не потроше превише новца за храну и пиће о даћама и парастосима: „Судѣ Окр. Ужичкогъ явио є Попечительству Прав. да онъ изѣ долазећи му спискова пупиларны наслѣдія види, да сирочадѣ после родителя свои малолѣтна оставша у заоставшемъ имъ и тако по найвише незнатномъ иманю оштећена бываю, тимъ, **што њыова родбина у име подушія за умрле о даћама и парастосима одвећ излишне трошкове чине**, тако да се **о погребу єдногъ найманѣгъ сиромака потроши найманѣ по 200. ока ракіеє и по 100. ока вина осимѣ другогъ смока**, и то было тога у кући ил’ не было, па осимѣ даће о погребу да се іоштѣ четири пута у години чине овакви трошкови, на грданѣ уштрбѣ иманя пупилски, **гди се не само оно село збира, него се и изѣ околны села позиваю и скупаю люди на ручакѣ и на вечеру**, и тако се овимъ злимъ обичаємъ, пре него што судейско расположење о иманю малолѣтны сирочади послѣдуе, то преполови или сасвимѣ скоро исцрпи.” (Предписаније (70) 1846/47: 145).

Држава се посебно истиче као заштитник када је потребно распоредити и поделити заједничка добра. То се види у уводним деловима прав-

них прописа, где се наводи мотивација за њихово доношење. Мотивација се даје у облику узрочне или циљне реченице: „Поводомъ тимъ, што многе обштине и села са жиророднымъ шумама злоупотребленія чине, не пуштаюћи у нѣи никако, или пуштаюћи по одвећъ скупу цѣну, свинъ изъ села нѣима сосѣдны или други, коя жира не имаю, нашли смо се побуђени, за предупредѣненіе злоупотребленія тогъ слѣдуюћа правила са согласіемъ Совѣта Княжества Србскогъ издати.” (Указ XIX 1839/40: 127).

Ретко се директно говори о глади, али кроз одређене уредбе може се прочитати да је глад у Кнежевини Србији постојала. Експлицитно помињање глади види се у једном решењу из 1846. године, у коме држава доноси уредбу да помогне породицама из околине Крагујевца које су у рани оскудне: „Разсуждаваюћи, како бы помогли бѣднымъ онымъ фамиліяма, налазећима се у Окружію Крагуевачкомъ, кое су у ра’ни сасвимъ оскудне [...] нашли смо за најсходніе, да Правителство, посредствомъ Окр. Началничества на ѣмство цѣле Обштине, даде истымъ бѣднымъ фамиліяма [...] количество новаца, пакъ да съ овимъ новцыма нуждну ра’ну набаве.” (Решеније (76) (Пр.) 1840/47: 158).

Брига за здравље становништва се односи и на забрану клања болесне стоке (Указ 1 (Пр.) 1839/1840: 222). Такође, касапима је забрањено да од сељака купују *заклано марвинче или ѣресно месо* из страха да би оно могло потећи од угинуле животиње. Поред тога, забрањена је продаја сировог и печеног меса са стране (Указ 1 (Пр.) 1839/1840: 223). Не сме се продавати месо које није свеже, а касапин је дужан да редовно одржава хигијену у касапници и око ње. Држава се брине и за нутритивне вредности меса, па забрањује клање *сасвим мршаве и добро неуѣјене стоке* (Указ 1 (Пр.) 1839/1840: 223).

3.2.3. МЕДИЦИНСКИ ДИСКУРС

Медицински дискурс се, најпре, испољава у захтеву да лекар, поред осталог, треба да упозна: „[...] начинъ живленя, обычае, **сла и пића** онога Народа съ коимъ живи” (Настављенија XIV1839/40: 109). Медицинском дискурсу је надређен дискурс државе као заштитника. Тако, на пример, да би се сачувало здравље народа, држава прописује дужности физикуса: „Све оно, што види, да є **здравлю човечіемъ шкодливо, и шого бы уклонити валяло**, треба Фізікусь да явля надлежномъ Началничеству, као што су: „[...] **нечисте касапнице, близу кућа намѣштене, [...] продаванѣ незрелогъ воћа, нездравогъ меса, квареногъ или поквареногъ вина, брашна, кафе и т. д., продаванѣ отровны стварій по дућанима [...]**” (Настављенија XIV1839/40: 110).

Медицинском дискурсу припада и инсистирање на чистоћи. Тако у *Указу о касапницима* налазимо: „Збогъ чистоте, коя треба у свакомъ мѣсту да буде, свима вообще Касапима и Меанціяма забранює се, унутра у Вароши, веће число стоке клати, осимъ ако има ко двоє, или троє или најпосле четворо ситны брера да заколѣ; но и то су дужни у својой авліи чинити, и одма крвь и осталу нечистоту закопати.” (Указ 1 (Пр.)

1839/1840: 221). Из хигијенских разлога клање стоке се измешта изван градова, и то на местима „гдѣ є река на нижемъ краю, како се бы вода сваку нечистоту односила” (Указ 1 (Пр.) 1839/1840: 221).

Мере заштите нарочито су истакнуте у уредбама које се тичу граничних састанака и карантина. У *Устројенију пограничних сасџанака* јасно је истакнуто да се храна преноси са једне стране на другу тако да не дође ни до каквог контакта (*мешања*) између „овостранаца” и „оностранаца”: **„ПрійманѸ раане и свако зрно вообште, бѸва средствомъ єдногъ дрвеногъ олука, крозъ кои се она пропушта. А гдѣ нема олука, ондѸ сами оностранни свою раану на єдну чисту асуру изаспу, па є лопатама прегрђу. А санитетскій служитель, за то време, єднако ту стои и добро мотри, да не буде што у раани помѸшано, и кадѣ се увѣри, да нема ништау нѸой, и лепо се лопатомъ претре се и очисти, онда є топрѣвъ тако очисѣну у ову страну прійми.”** (Устројеније XXIII 1839/40: 165).

Изузетак се чини када економски разлози преовладавају над медицинским. У *Устројенију пограничних сасџанака* мање је изражена *анксиозности свашѸоједа* у односу на *Уредбу за каранѸин и погранични сасџанак*, па се дозвољавају изузеци. На пример, дозвољава се да трговци, да не би *данѸубили или у ѸрѸовини шѸеѸовали*, могу већу количину хране предати *надзираѸељу сасџанка* (Устројеније XXIII 1839/40: 168, чл. 29 и 30). Овај изузетак се дозвољава само у *безојасно време*.

Анксиозност свашѸоједа (в. тачку 1.2) најочигледнија је у *Уредби за каранѸине и пограничне сасџанке*. Метафоричким преносом држава се схвата као *Ѹело* кога треба заштитити од куге, а карантин постаје *граничник* (уста, капија, пролаз), у коме се проверава да ли храна може пренети кугу или не. Као што уста представљају границу између спољашњег света и организма, карантин представља границу између *ове* (безбедне и наше) и *оне* (опасне и туђе) стране. За храну која одстоји неко време у карантину верује се да не може пренети заразу у државу (организам).

3.3. СИМБОЛИЧКА ВРЕДНОСТ ХРАНЕ

Симболичка вредност хране у проучаваном корпусу има маргиналну улогу. Исказује се везивањем хране за одређену религијску групу. Тако се у додатку *Касайској уредби* каже: „[...] да се, као што є забранѸно касапима одѸ Евреа месо куповати, тако исто Евреима забрани, да не могу, ни нашимѸ людма, коє кошерѸ нїє, продавати.” (Указ 3. (Пр.) 1839/40: 229).

4. ЗАКЉУЧАК

У раду смо се бавили језичким и културолошким аспектима презентације хране у *Зборницима закона, уредаба и уредбених указа* из педесетих година 19. века. Утврђено је да храна у корпусу има мар-

гинални статус, а то је последица тога што се у ово време формирају државне институције и успоставља правни поредак, па у званичним законским прописима нема простора за бављење храном као појавом из сфере приватног. Храна постаје предмет интересовања државне власти када се јави у јавном простору, где има облик *сировој, нейпрерађеној* и где се, углавном, јавља у оквиру списка намирница. Издвајају се основна храна заснована на скробној исхрани, чији је главни састојак *хлеб* са неким прилогом, и луксузна храна. О основној храни читамо у документима који се баве исхраном одређених категорија становништва као што су војници, болесници и затвореници. С друге стране, луксузна храна се само наслућује у списковима намирница које пролазе кроз карантин. На њихов луксузни статус посебно указује лексика страног порекла (*какао, чоколада*).

У *Зборницима* се издвајају три типа дискурса о храни: (а) економски дискурс; (б) дискурс државе као заштитника и (в) медицински дискурс. Економски интерес је главни мотиватор да се говори о храни. Дискурс државе као заштитника надређен је свим другим дискурсима и потиче из општег схватања државних службеника као заштитника народа. Медицински дискурс је најизраженији у *Уредби за карантинне и пограничне саставке*, где организацијом текста управља *анксиозности сваштојед*. Држава се метафорички схвата као тело, а карантин као уста, односно као граничник кроз који пролази храна и који штити организам (државу) од кужне заразе.

Литература

Дувњак, Балетић 2017: N. Duvnjak, M. Baletić, Hrana kao ideja: antropološki i sociološki teorijski pristup hrani i prehrani, Beograd: *Kultura*, 157, Beograd, 239–268.

Ђорђевић 2004: J. Ђорђевић, Hrana: interpretacije i inovacije, Beograd: *Kultura*, 1, 109/112, Beograd, 11–60.

Зиројевић 2005: О. Зиројевић, Јело и пиће, у: А. Фотић (прир.), *Приватни живот у српским земљама у свит модерног доба*, Београд: *Clio*, 233–258.

Јовановић 2006: В. Јовановић, Државна власт и појединац, у: *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: Од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, Београд: *Clio*, 54–88.

Костић 2006: С. Костић, Окрепљење тела, у: А. Столић, Н. Макуљевић (прир.), *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: Од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата*, Београд: *Clio*, 385–402.

Михајловић 1980: В. Михајловић, Из наше кулинарије, Сарајево: *Књижевни језик*, 4/9, Сарајево, 7–24.

Минц 2004: S. Minc, Hrana, društvenost i šećer, Beograd: *Kultura*, 1, 109/112, Beograd, 287–301.

Прошић-Дворнић 2004: М. Prošić-Dvornić, Kulturni i društveni značaj tradicionalne srpske kuhinje, Beograd: *Kultura*, 2, 109/112, Beograd, 315–339.

Радоњић 2017: Д. Радоњић, *Кулинарска лексика у савременом српском књижевном језику. Необјављена докторска дисертација*, Београд: Филолошки факултет. <http://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/8617?locale-attribute=sr_RS>. 31.10.2019.

Ресел, Ресел 2010: G. Ressel, S. Ressel, *Европска кулinarsка терминологија у српској култури 19. века*, Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 39/1, Београд, 203–214.

Рожен 2004: P. Rozen, *Симпатијска магија*, Београд: *Култура*, 1, 109/112, Београд, 210–227.

Стојановић 2019: А. Стојановић, *Први српски штампани кувар – поглед у историјску гастрономију*, Београд: *Зборник радова Департамента за географију, туризам и хотелијерство*, 48/1, Београд, 68–78. <<http://www.dgt.uns.ac.rs/zbornik/issue48-1/en/06en.pdf>>. 26.12.2019.

Фишле 2004: К. Fišle, *Функције исхране*, Београд: *Култура*, 1, 109/112, Београд, 181–209.

Чолак-Антић 2004: Т. Čolak-Antić, *О послуженју и понашању за столом у Београду*, Београд: *Култура*, 2, 109/112, Београд, 340–350.

Jelena M. Pavlović Jovanović / REPRESENTATION OF FOOD WITHIN THE CODES OF LAW AND REGULATIONS OF THE PRINCIPALITY OF SERBIA FROM THE 5TH DECADE OF THE 19TH CENTURY (LINGUISTIC AND CULTURAL ASPECTS)

Abstract / In this paper, we have analyzed specific linguistic and cultural representations of food within the codes of law, regulations and legal acts of the Principality of Serbia from the years 1840, 1845 and 1847. We employed historical discourse analysis, historical sociolinguistics, and general cultural studies of food as a base framework for our research. We have established that food has a marginalized status within the observed documents. We can differentiate between basic food consisting of bread and side dishes (food served for specific categories of citizens, such as soldiers, prisoners, and the ill) and luxurious food. The status of luxurious food is manifested by the presence of lexemes of foreign origin within the list of groceries. We can highlight three types of food discourse: (a) economic discourse; (b) discourse of the state acting as a protector of its people; (c) medical discourse. The main motivational factor to engage in talk about food is the economic interest and in those situations one can encounter food in a public place (such as customs, quarantine, farmer's market). A discourse which governs other types of discourses is the discourse of the state acting as a protector. The state protects its food sources, especially focusing on the protection of the poor. Famine is not addressed directly, but implications of hunger can be discerned from some legal acts. The medical discourse is most prominent in the regulations concerning quarantine and border meetings, where the Fishler's omnivore's paradox and incorporation principle dominates the quarantine organization. The state is metaphorically perceived as a body, and the quarantine is a customs official whose job is to check whether a certain food item carries contagious diseases.

Keywords: food, 19th century, legal language, historical discourse analysis, the omnivore's paradox

Примљен: 11. фебруара 2020.

Прихваћен за штампу априла 2020.